

سیره اخلاقی شهید صفر غلامپور براساس آیات و روایات

سلمه دهبازری^۱

چکیده

سیره اخلاقی فردی و اجتماعی شهید صفر غلامپور براساس آیات و روایات انجام شد. شهیدی از خطه سرسبز بهشت جنوب، شهرستان رودان، استان هرمزگان است. اهمیت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که در عصر حاضر، مفاهیم اخلاقی در عرصه‌های فردی و به‌ویژه اجتماعی، گاه به شعار یا نمادهای سطحی تقلیل یافته‌اند و ضرورت احیای این ارزش‌ها از طریق الگوهای عملی و زنده بیش از پیش احساس می‌شود. هدف اصلی تحقیق، بررسی قابلیت تحقق عینی و عملی آموزه‌های اخلاقی دین مبین اسلام در زندگی فردی و اجتماعی انسان مؤمن است که در سیره شهید مورد مطالعه قرار گرفته است. روش تحقیق، توصیفی - اسنادی و کتابخانه‌ای است. یافته‌ها نشان می‌دهد که شهید غلامپور با تکیه بر اخلاق فردی و اجتماعی اخلاص درونی و همیاری اجتماعی، نمونه‌ای برجسته از تجلی عملی ارزش‌های اخلاقی مانند احسان، تعاون، عدالت و وحدت در جامعه اسلامی است. این تحقیق تأکید می‌کند که بازشناسی و ترویج چنین الگوهایی می‌تواند در ارتقای اخلاق فردی و اجتماعی جامعه نقش مؤثری ایفا کند.

واژگان کلیدی: سیره اخلاقی، اخلاص، تواضع، تقوا، احسان، تعاون

مقدمه

در عصر حاضر، با سطحی شدن مفاهیم اخلاقی، احیای آموزه‌های اخلاقی اسلام در عرصه‌های فردی و اجتماعی ضروری است. سیره اخلاقی شهدا، به‌ویژه شهدای دفاع مقدس، به عنوان الگویی عملی از تجلی ارزش‌های اخلاقی در زندگی مؤمنان، اهمیت ویژه‌ای دارد. این پژوهش با هدف بررسی سیره اخلاقی فردی و اجتماعی شهید صفر غلامپور، با تکیه بر آموزه‌های قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام)، انجام می‌شود.

در شرایط کنونی که مفاهیم اخلاقی به سطح شعاری تنزل یافته و رسانه‌ها رفتارهای فردگرایانه را ترویج می‌کنند، بررسی سیره عملی شهدا، به‌ویژه شهدای دفاع مقدس، برای ارتقای اخلاق در جامعه ضروری است. این پژوهش با معرفی سیره اخلاقی شهید صفر غلامپور به‌عنوان الگویی عینی از تجلی آموزه‌های دینی در عمل، می‌تواند به هدایت اخلاقی جوانان و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی کمک کند. نتایج این تحقیق می‌تواند مبنایی برای مطالعات گسترده‌تر در زمینه سیره شهدا و تطبیق آن با آموزه‌های دینی باشد.

این تحقیق با هدف بازشناسی سیره اخلاقی فردی و اجتماعی شهید صفر غلامپور بر اساس قرآن و روایات، تبیین و تطبیق آن با آموزه‌های دینی، و بررسی تأثیرات این سیره در زمینه‌های اجتماعی و فردی (به‌ویژه تعاون، احسان و همبستگی) انجام می‌شود. نتایج این پژوهش علاوه بر تبیین سیره شهید غلامپور، می‌تواند با ارائه الگویی عملی از یک انسان مؤمن و فداکار، به ارتقای آگاهی عمومی و بازگشت به اصول اخلاقی اسلامی در جامعه کمک کند.

روش تحقیق در این مطالعه توصیفی - اسنادی و کتابخانه‌ای است. تحقیق حاضر در دو قسمت اصلی تنظیم شده است: سیره اخلاق فردی شهید غلامپور براساس آیات و روایات و سیره اخلاق اجتماعی شهید غلامپور براساس آیات و روایات است. از این رو، سوال اصلی تحقیق این است که سیره اخلاقی شهید صفر غلامپور براساس آیات و روایات چیست؟

تحقیقات پیشین در حوزه سیره شهدا عمدتاً بر جنبه‌های حماسی و جنگی دوران دفاع مقدس متمرکز بوده و تحلیل‌های عمیق در زمینه اخلاق اجتماعی و تطبیق سیره شهدا با آموزه‌های دینی، به‌ویژه در مورد شهید صفر غلامپور، محدود یا ناموجود است. این پژوهش با تمرکز بر سیره شهید غلامپور و تحلیل تطبیقی آن با قرآن و روایات، به عنوان اولین پژوهش در این زمینه، رویکردی نو ارائه می‌دهد. این تحقیق می‌تواند مبنایی برای پژوهش‌های آتی در حوزه سیره‌نگاری شهدا و تبیین نقش آموزه‌های دینی در زندگی فردی و اجتماعی مؤمنان باشد.

الف: مفهوم شناسی

۱- اخلاص

تعریف در لغت: فراهیدی در تعریف اخلاص چنین آورده: الإخلاص: الخلوص والتخلص من كل مضاف إلى غير الله، وهو تخلص القلب عن التعلق بغيره.^۱ اینجا «خلوص» به معنای رهایی کامل از هر گونه تعلق و قصد غیر خداست و برابر با «تخلص القلب» از انحرافات نفس ذکر شده است.

ابن منظور در تعریف «الإخلاص» می نویسد: الإخلاص: مصدرٌ لفعلٍ معناه صفاء الشيء وانقياده، والخالص من الذهب ما صفا وانصرف إلى ذاته.^۲ در این تعریف، «صفا» به معنی جدا شدن هر گونه ملحقات و «انصراف» به معنای بازگشت به ذات پاک اصل است.

ابن مکرّم «الإخلاص» را چنین شرح می دهد: الإخلاص: تنقية القلب عن الشوائب والأهواء، وهو أصل كل عمل خالص.^۳ بدین ترتیب «اخلاص» مترادف با «تنقية القلب» از آلودگی ها و انگیزه های نفسانی شناخته می شود.

تعریف اصطلاحی «اخلاص» از منظر اصطلاحی و در متون فنی لغوی-نقدی این سه فرهنگ، «اخلاص» فراتر از معنی لغوی آن، به نکات زیر اشاره دارد: خلوص نیت اراده و نیتی که منحصرأ معطوف به رضای خدا باشد و در آن هیچ انگیزه ای از غیر خدا راه نیابد.^۴ پاک سازی انگیزه ها فرایند صفا و انقطاع از هر گونه مداخله ناپاک نفسانی در حرکات قلبی و عملی؛^۵ پایه گذاری کار خالص منبع و منشأ هر عمل حقیقی که بدون ریا و خودنمایی باشد و تمامی ارکان آن بر اساس عین خلوص استوار باشد.^۶

تعریف اصطلاحی اخلاص در اصطلاح عرفانی و اخلاق عملی، «اخلاص» فراتر از خلوص ظاهری است و به خلوص نیت و عمل در راه رضای الهی اطلاق می شود: اخلاص نیت تمرکز کامل و بدون خلل نیت بر رضایت خداوند در تمامی عبادات و معاملات؛ چنان که ملا احمد نراقی می نویسد: «اخلاص عبارت است از جلب حرکات قلبی در مدار محبت خالصانه الهی و رفع هر انگیزه غیرخدایی»^۷ اخلاص عمل انجام هر عمل

۱. فراهیدی، العین، ج ۱، ص ۲۷۳.

۲. ابن منظور، لسان العرب، ج ۷، ص ۱۲۱.

۳. ابن مکرّم، مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۵۷.

۴. فراهیدی، العین، ج ۱، ص ۲۷۳.

۵. ابن منظور، لسان العرب، ج ۷، ص ۱۲۱.

۶. ابن مکرّم، مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۵۷.

۷. نراقی، معراج السعاده، ج ۱، ص ۲۲.

بدون ریاکاری و خودنمایی، به گونه‌ای که تنها خداوند بیننده و مدح‌کننده باشد؛ امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «العمل الخالص ما لا يراد به أحد إلا الله».^۱ اخلاص مقامی رسیدن به مرتبه قرب الهی که تنها از طریق نیت و عمل خالص ممکن است و همچون آیین‌های بی‌غبار، نور حق را بازمی‌تاباند.^۲

۲- تواضع

تعریف لغوی تواضع واژه «تواضع» در لغت عرب به معنای فروتنی و پایین آوردن خود در برابر دیگران است. خلیل بن احمد فراهیدی، «تواضع» را از ریشه «وضع» به معنای «پایین آوردن» می‌داند: «الْوَضْعُ: الْخَفْضُ، وَمِنْهُ التَّوَضُّعُ، أَيْ: خَفَضُ النَّفْسِ».^۳ ابن منظور در لسان العرب، تواضع را به معنای «فروتنی و خود را کمتر از دیگران دانستن» تعریف کرده است: «التَّوَضُّعُ: التَّذَلُّلُ، وَخَفْضُ الْجَنَاحِ، وَهُوَ ضِدُّ التَّكَبُّرِ».^۴ ابن فارس در مقاییس اللغة، ریشه «وضع» را به معنای «پایین آوردن» و «فروتنی» می‌داند: «الْوَضْعُ: أَصْلٌ يَدُلُّ عَلَى خَفْضٍ وَتَرَكٍ».^۵

تعریف اصطلاحی تواضع در علم اخلاق اسلامی، تواضع به عنوان یکی از فضائل اخلاقی و نشانه‌های کمال انسانی معرفی شده است. علامه طباطبایی در المیزان، تواضع را «خضوع و فروتنی در برابر حق و مردم» می‌داند که از ایمان و معرفت به جایگاه انسان در برابر خداوند ناشی می‌شود.^۶ آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی نیز در اخلاق در قرآن، تواضع را به معنای «پایین آوردن خود در برابر دیگران بدون تحقیر نفس» تعریف کرده و آن را نشانه‌ای از بزرگی روح انسان می‌داند.^۷

۳. تقوا

تعریف لغوی تقوا: فراهیدی «التقوى» را مشتق از ریشه «و-ق-ی» دانسته و چنین آورده است: «التقوى: الاحتراز والتحرز عن ما يؤذى؛ پرهیز و دوری‌گزینی از هر آنچه زیان‌آور است».^۸

۱. نراقی، معراج السعاده، ج ۱، ص ۲۴.

۲. همان، ص ۳۵.

۳. فراهیدی، العین، ج ۸، ص ۲۵۰.

۴. ابن منظور، لسان العرب، ج ۸، ص ۳۹۰.

۵. ابن فارس، مقاییس اللغة، ج ۶، ص ۱۴۵.

۶. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۲، ص ۲۵۶.

۷. مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ج ۲، ص ۲۸۵.

۸. فراهیدی، العین، ج ۴، ص ۱۲۴.

ابن منظور در «لسان العرب» می‌نویسد: «التَّقْوَى: كَفُّ النَّفْسِ عَنِ الْمَحَارِمِ، وَوَقَايَتُهَا مِنْهَا؛ بازداشتن نفس از محرمات و حراست آن از گناهان.»^۱ احمد بن فارس «التَّقْوَى» را چنین تعریف می‌کند: «التَّقْوَى: وَرْعٌ وَحَيْطَةٌ، وَحِفْظٌ لِلنَّفْسِ مِنْ سَخَطِ الرَّبِّ؛ پرهیز با نورانیت و حفاظتی برای نفس در برابر خشم خداوند.»^۲

تعریف اصطلاحی تقوا: آیت‌الله مصباح یزدی در اخلاق در قرآن صبر را «توانایی درونی حفظ محدودیت‌های الهی و کنترل خواهش‌های نفسانی» توصیف می‌کند.^۳ آیت‌الله مجتبی‌ی روشن در مبانی اخلاق اسلامی می‌نویسد: «تقوا پرهیزگاری مستمر و مراقبت قلبی از قصدها و کردارهاست تا انسان را در مدار رضای الهی نگاه دارد.»^۴ تقوا سه رکن اصلی دارد: (۱) علم به حقوق خدا، (۲) مراقبه نفس، و (۳) عمل به آنچه مقید می‌سازد.

۴. احسان

تعریف لغوی احسان: مدخل «حسن» و مشتقات آن چنین آمده است: «الإحسان: الإِتْقَانُ فِي الْعَمَلِ وَإِتْمَامُهُ حَسَنًا بَلَا نَقْصَانٍ»^۵ لسان العرب، مدخل «حسن» این‌گونه تعریف شده است: «الإحسان: أَدَاءُ الْعَمَلِ عَلَى أَكْمَلِ الْوَجْهِ، وَجَعَلَ كُلَّ جُزْءٍ فِيهِ فِي أَعْلَى الْمَرَاتِبِ مِنَ الْجُودَةِ وَالْجَمَالِ.»^۶ مقایس اللغه مدخل «حسن» ذکر شده است: «الإحسان: رفع الأمر إلى غاية الإحكام ومخرجه من العجز إلى الإِتْقَانِ»^۷

تعریف اصطلاحی احسان: احسان فراتر از «نیکی» صرف است و بر «بالاترین کیفیت» در خدمت به خلق دلالت دارد: آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی در اخلاق در قرآن، احسان را «ارتقاء عمل از سطح واجب به مستحب، با انگیزه خالصانه برای رضای الهی» توصیف می‌کند.^۸ آیت‌الله جعفر سبحانی در مبانی اخلاق اسلامی، احسان را «رساندن نفع شایسته و کامل به دیگران، بدون انتظار پاداش دنیوی» می‌داند.^۹

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۶، ص ۳۵۲.

۲. ابن فارس، مقایس اللغه، ج ۲، ص ۲۰۱.

۳. مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ج ۱، ص ۱۸۹.

۴. روشن، مبانی اخلاق اسلامی، ص ۸۷.

۵. فراهیدی، العین، ج ۲، ص ۱۳۷.

۶. ابن منظور، لسان العرب، ج ۷، ص ۴۲.

۷. ابن فارس، مقایس اللغه، ج ۲، ص ۱۸۴.

۸. مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ج ۱، ص ۲۱۲.

۹. سبحانی، مبانی اخلاق اسلامی، ص ۱۶۷.

شهید غلامپور در زندگی شخصی خود نیز از تجملات پرهیز می‌کرد و زندگی ساده‌ای داشت. این ویژگی‌ها نشان‌دهنده عمق تواضع و فروتنی شهید غلامپور بود که برگرفته از آموزه‌های دینی و اخلاقی اسلام بود. تواضع و فروتنی از صفات برجسته اخلاقی در اسلام است که در قرآن و روایات به آن تأکید فراوان شده است. شهید صفر غلامپور با رفتار و سیره عملی خود، نمونه‌ای عینی از این فضیلت اخلاقی بود. رفتار ساده، خاضعانه و پرهیز از تکبر او، الگویی برای همه است.^۱

۳- تقوا و مراقبت از نفس تعریف تقوا و رابطه آن با خودکنترلی

۳-۱. بررسی آیه تقوا

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»^۲ این آیه، پای‌بندی به تقوا را مشروط به همراهی با راست‌گویان می‌داند و تأکید می‌کند که شرط حقیقی ایمان، رعایت تقوا و صداقت در عمل است. علامه طباطبایی در ذیل این آیه می‌نویسد: «تقوا در این مقام نه تنها پرهیز از محرمات، بلکه حفظ حقایق باطنی و مصاحبت با راستینان است تا جان انسان در نور صدق و حکمت قرار گیرد».^۳ او یادآور می‌شود که «کونوا مع الصادقین» شرط ماندگاری تقواست و بدون پیوستگی به اهل صدق، مراقبت ظاهری به تنهایی کافی نیست.

۳-۲. بررسی روایات مرتبط با تقوا

«التقوى رأس الأمر كله»^۴ علامه مجلسی این روایت را با سند معتبر نقل کرده و اشاره می‌کند که تقوا سر تمامی امور شایسته است. در بحار الأنوار مجلسی می‌نویسد: «روزی امام صادق (علیه‌السلام) به جمعی فرمود: «التقوى رأس الأمر كله»؛ زیرا تمام فضایل از این سرچشمه می‌جوشد و کمبود آن، فساد تمام اعمال را در پی دارد»^۵ این حدیث تأکید می‌کند که هر امر نیک خواه عبادت باشد یا معاشرت اجتماعی، بدون پایه تقوا پایدار نمی‌ماند.

۳-۳. مصادیق عملی در زندگی شهید

شهید صفر غلامپور در سیره فردی خود اهل مراقبت نفس و پرهیز از گناه بود.

۱. مصاحبه نگارنده با همسر شهید.

۲. توبه: ۱۱۹.

۳. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۰، ص ۳۵۲.

۴. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۴، ص ۲۴۹.

۵. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۴، ص ۲۴۹.

مراقبه شبانه در پایان هر شب، شهید با قرائت قرآن در خلوت، خود را محاسبه می‌کرد و بر انگیزه‌ها و افکارش مراقبت می‌نمود تا کوچک‌ترین خیالی که به گناه می‌انجامید، ریشه کن شود.

پرهیز از مجالس کم‌ارزش ایشان از حضور در مجالس غیرخدایی و صحبت‌هایی که به غیبت یا لعن دیگران می‌انجامید، اجتناب می‌کرد؛ چرا که می‌دانست هر سخن نابجا به قساوت قلب می‌انجامد. حفظ حدود در خلوت حتی زمانی که در جمع نبود، مراقب نگاه و کلام خود بود و به خلوص نیت می‌اندیشید تا درونی پاک بماند.^۱

د: گفتار دوم: سیره اخلاق اجتماعی شهید در آیات و روایات

۱-۱. بررسی آیه احسان

«وَأَحْسِنْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»^۲ این آیه، فرمان مستقیم الهی به «إحسان» و اعلام محبت ویژه خداوند به احسان‌کنندگان است، که نشان می‌دهد احسان نه تنها یک فضیلت انسانی بلکه شرط پذیرش اعمال نیز هست.

۱-۲. بررسی روایات مرتبط با احسان

«مَا نَقَصَ مَالٌ عَبْدًا صَدَقَةً»^۳ در این حدیث شریف آمده است که صدقه - که یکی از مصادیق احسان است - هرگز سرمایه و دارایی انسان را کاهش نمی‌دهد، بلکه آن را در پیشگاه الهی افزایش می‌دهد.

۱-۳. مصادیق عملی در زندگی شهید

شهید صفر غلامپور اهتمام خاصی به احسان اجتماعی داشت که در موارد زیر متجلی می‌شد:

شهید غلامپور سرکشی به خانواده کم‌بضاعت محله و فامیل داشت با اینکه خودش هم به لحاظ درآمدی، ثروتمند نبود. اما با اندک مالی که داشت باز با حضور، دلجویی و تسلی، هزینه‌های معیشتی آنان را با اخلاص تمام تأمین می‌کرد؛ نمونه‌ای از «احسان در اتم وجه و با آسودگی خیال مخاطب». کمک به محرومان او شخصاً در تهیه بسته‌های غذایی و پوشاک برای محرومان مناطق محروم شهر و دیار شرکت می‌کرد و هرگز یادآوری نمی‌نمود که چه کسی این اقدام را انجام داده است؛ مصداق بارز «نیکی بی‌منت». از هیچ کار خیر و احسان به دیگران، دوست و غریبه دریغ نمی‌کرد.^۴

۱. مصاحبه نگارنده با همسر شهید.

۲. مائده: ۱۳

۳. مسلم، کتاب الزکاة، حدیث ۱۶۶۲

۴. مصاحبه نگارنده با همسر شهید.

۲- تعاون و همبستگی

تعاون و همبستگی در جامعه‌ی اسلامی، تعاون نه تنها یک فضیلت فردی بلکه زیربنای استحکام اجتماعی است. تعاون یعنی یاری و همیاری متقابل در امور خیر و صلاح فردی و جمعی، چنان‌که آفرینش اسلامی بر آن استوار است. آیه‌ی «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى»^۱ فرمانی فراگیر است برای تقویت پیوند مؤمنان و حدیث «المؤمن للمؤمن کالبنیان یشد بعضه بعضا» نشان تصویری است از این‌که چگونه هر مؤمن تکیه‌گاه دیگری است.

۲-۱. بررسی آیه تعاون

«وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ اتَّقُوا اللَّهَ»^۲ علامه طباطبایی می‌گوید «بر» شامل تمام نیکی‌ها به خدا و خلق است و «تقوا» ضامن پرهیز از گناه است. همکاری در این دو عرصه، پیوند امت را محکم می‌کند. ایشان تأکید می‌کنند «تعاونوا» به معنای استمرار در یاری است و تعلق همه‌ی امور نیک به این تعاون دارد.

۲-۲. بررسی روایات مرتبط با تعاون

«المؤمن للمؤمن کالبنیان یشد بعضه بعضا»^۳ ابن حجر عسقلانی می‌نویسد مثال «بنیان» نمایشگر استحکام متقابل است؛ هر آجر که سست شود، کل ساختمان آسیب می‌بیند و هر مؤمن در تقویت دیگری نقش اساسی دارد. این روایت معنای گسترده‌ی تعاون را در کمک مادی، معنوی و پشتیبانی اجتماعی دربر می‌گیرد.

۲-۳. مصادیق عملی در زندگی شهید

شهید صفر غلامپور، با روحیه جهادی خود در تعاون و همبستگی مردم محله پیش قدم بود. و مشارکت جمعی برای اعتلای اسلام در منطقه خود تلاش میکرد و در آخر با بذل جان خود در جبهه حق علیه باطل به سعادت اخروی رسید.^۴

۱. مائده: ۲

۲. همان.

۳. صحیح البخاری، حدیث ۵۷۶۵

۴. مصاحبه نگارنده با همسر و دیگر اعضای خانواده شهید.

نتیجه‌گیری

رفتار عملی یک انسان مؤمن را در عرصه‌های فردی و اجتماعی به چالش می‌کشد و الگویی زنده برای نسل جوان فراهم می‌آورد. این تحقیق، با بازخوانی آموزه‌های قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) و تطبیق آن‌ها با مشاهدات میدانی از زندگی شهید، نشان داد که آموزه‌های اخلاقی دین مبین اسلام، نه تنها در سطح نظری بلکه در میدان عمل نیز قابلیت تحقق دارند. ضرورت نگارش این پژوهش از آنجاست که در دوران معاصر، وقتی مفاهیم اخلاقی گاه به شعار و نماد تقلیل می‌یابند، نمونه‌های تاریخی و معاصر همچون سیره شهدا می‌تواند انگیزه‌ای قوی برای بازسازی ارزش‌های اخلاقی باشد ۱. آموزه‌های اخلاقی مندرج در قرآن و روایات معصومین (علیهم‌السلام) قابلیت تجلی عینی و عملی در سیره فردی و اجتماعی انسان‌های مؤمن را دارند. ۲. سیره اخلاقی شهید صفر غلامپور، متکی بر دو رکن «اخلاص درونی» و «همیاری اجتماعی»، نمونه‌ی موفق تحقق این آموزه‌هاست. ۳. بازشناسی این سیره می‌تواند به ارتقای اخلاق فردی و اجتماعی جامعه کمک کند.

پژوهش نشان داد که شهید غلامپور با تمرکز بر خلوص نیت، مراقبه مستمر نفس، و التزام به واجبات و مستحبات، جلوه‌ای از تقوای فردی و خودکنترلی را ارائه کرد. اخلاص او در هر عمل، از عبادت تا خدمات جبهه، زمینه‌ساز پایداری معنوی و مصونیت در برابر آفات نفسانی بود. سیره اخلاق اجتماعی: علاوه بر فضایل فردی، رفتار شهید در روابط اجتماعی—شامل تعاون و همبستگی میان اهل محل و مسجد، روحیه جهادی خوددر تعاون و همبستگی اهل محل پیشتاز بود. تطبیق با منابع دینی: هر یک از وجوه تحقیق (اخلاص، صبر، تواضع، تقوا، تعاون، عدالت، احسان، وحدت) به‌طور مستند در آیات قرآن و روایات معتبر بازتاب داشت و تحقیق توانست این تطبیق را از طریق تفسیرهای کلاسیک (طباطبایی)، احادیث صحاح و منابع اخلاقی (مصباح یزدی، تهرانی) به اثبات رساند.

پیشنهادهای تحقیق ۱. گسترش مطالعات تطبیقی: پیشنهاد می‌شود سیره اخلاقی سایر شهدای دوران دفاع مقدس نیز با همین چارچوب بررسی شود تا الگوهای متنوع‌تری از تحقق آموزه‌های قرآنی در پهنه‌ی اجتماعی شناسایی گردند ۲. کاربری در آموزش‌های اخلاقی: نتایج این تحقیق می‌تواند در برنامه‌های آموزش اخلاق در مدارس و دانشگاه‌ها مورد استفاده قرار گیرد تا جوانان زیر نظر مربیان، سیره‌نگاری شهدا را به‌عنوان بخشی از محتوای درسی و کارگاهی تجربه کنند ۳. انتشار مستندات چندرسانه‌ای: تهیه مستندهای ویدیویی بر پایه مصادیق عملی تحقیق به همراه مصاحبه با هم‌زمان و خانواده شهید، امکان انتقال بهتر پیام اخلاقی را افزایش می‌دهد ۴. توسعه مطالعات میدانی: انجام پیمایش و مصاحبه با رزمندگان سابق در خصوص یادآوری رفتارهای اخلاقی شهید، می‌تواند عمق بیشتری به نتایج این تحقیق ببخشد.

منابع

✽قرآن کریم، مترجم: آیت الله مکارم شیرازی

۱. ابن فارس، احمد بن فارس. معجم مقاییس اللغة. تحقیق عبدالسلام محمد هارون. ج ۶، بیروت: دارالفکر، ۱۴۲۰ق.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم. لسان العرب. ج ۸، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۳. ابن مکرم، عبدالوهاب. مقاییس اللغة. ج ۱، قاهره: مکتبه القاهره، ۱۹۹۵م.
۴. بخاری، محمد بن اسماعیل. صحیح البخاری. تحقیق محمد زهیر بن ناصر الناصر. ج ۸، بیروت: دار طوق النجاة، ۱۴۲۲ق.
۵. حجار، عبدالحی بن حجر. فتح الباری شرح صحیح البخاری. تحقیق شعیب الأرناؤوط و دیگران. ج ۹، دمشق: دارالفکر، ۱۴۱۳ق.
۶. تهرانی، مجتبی. شرح اخلاق اسلامی. تهران: نشر آیت، چاپ دوم، ۱۳۹۰ش.
۷. روشن، مجتبی. مبانی اخلاق اسلامی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵ش.
۸. سبحانی، جعفر. مبانی اخلاق اسلامی. تهران: انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۹۱ش.
۹. فراهیدی، خلیل بن احمد. کتاب العین. تحقیق مهدی المخزومی و ابراهیم السامرائی. قم: هجرت، ۱۴۰۹ق.
۱۰. طباطبایی، سید محمدحسین. تفسیر المیزان. تهران: بنیاد علمی فرهنگی علامه طباطبایی، ج ۱۰، چاپ ششم، ۱۳۸۷ش.
۱۱. مجلسی، محمدباقر. بحار الأنوار. ج ۷۴، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.
۱۲. مسلم، محمد بن حجاج. صحیح مسلم. تحقیق شعیب الأرناؤوط و دیگران. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ق.
۱۳. مصباح یزدی، محمدتقی. اخلاق در قرآن. قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ج ۲، چاپ سوم، ۱۳۹۲ش.
۱۴. نراقی، ملا احمد. معراج السعاده. تصحیح و تحقیق و تعلیق و ویرایش احمد بن محمد مهدی نراقی، چاپ چهاردهم، انتشارات هجرت، ۱۳۹۸ش.
۱۵. نهج الفصاحه: کلمات قصار پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله و سلم)، تهران: مؤسسه نشر فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۵ش.
۱۶. مصاحبه نگارنده با خانواده شهید. همسر و همزم شهید و... .
۱۷. سایت navideshahed.com ، ویکی فقه. «احسان». <https://fa.wikifeqh.ir/>